

OSMANLI ASKERİ DÖNÜŞÜMÜNÜN XVIII. YÜZYILIN İLK YARISINDAKİ DOĞU SEFERLERİNE TATBİKİ

Temel ÖZTÜRK*

Özet

Bu çalışmada arşiv belgelerine de dayanarak Osmanlı askerî dönüşümünün XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki İran Savaşlarına nasıl uygulandığı izah edilmeye çalışılmıştır. Teknoloji ve onun büyük oranda etkilediği taktiksel değişimle birlikte, Osmanlı ordusunun İran üzerindeki etkileri de ortaya konulmuştur. Cepheler boyutuyla yapılan değerlendirmede muhasara ve meydan savaşları, konu ölçüsünde irdelenmiştir. Değişim içerisinde bilhassa XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki askerî gelişmeler ifade edilmiş ve teknolojik ilerleme açısından bir gösterge olan ateşli silahların cephelere sevkıyatı hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-İran Savaşları, Osmanlı Askerî Dönüşümü, Askerî Teknoloji, Askerî Taktik, Askerî Sevkiyat.

Giriş

Osmanlıların geniş bir coğrafyaya hükmedişlerini ve bu coğrafyada uzun süre kalmalarının sırları toplum dengelerine dikkat etme, sosyal gruplar arasındaki ahengi sağlama yanında askerî güçlerinin mahiyeti ile de izah edilebilir. Osmanlı askerî sistemi sadece koruma ve düzeni sağlamakla değil, lojistik, taktik ve teknoloji üçlüsünün meydana getirdiği stratejiyle de ilgili bir

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; ozturk61@ktu.edu.tr.

görünüm arz eder. Söz konusu stratejinin XVII. yüzyıl sonlarına kadar etkin bir şekilde kullanıldığı bilinir¹. Hatta strateji uygulamalarının önemli bir halkası olan lojistiği daha sonraki yüzyıllarda bile başarıyla ortaya koymuştur². Ancak teknoloji ve taktik uygulamalarında XVII. yüzyıl sonrasındaki savaşlarda yavaş yavaş bir takım zafiyetler öne çıkmaya başladı. Aslında bunun ilk örneğini daha erken bir dönem olan Osmanlı-Avusturya savaşında (1593-1606) görmekteyiz³. Devletin yönetici ve ulema kesimi, XVII. yüzyılda savaş alanlarında başlayan zafiyetlerin önlenmesi için askerî alanda dönüşümlerin, yani dünya konjonktürü de göz önüne alınarak ileriye dönük yenileşmenin gerekliliğini hissettiklerinden bazı çalışmaları başlatmışlardır. Fakat bu teşebbüslerin çoğu padişahların hal'i, sadrazamların öldürülmesi yönündeki yeniçeri isyanları sonucu fiyasko ile sonuçlandı. XVIII. yüzyıldaki devlet erkânı bu hususları açıkça müşahede ettiklerinden askerî alandaki yenilikleri daha çok taktik ve teknolojik gelişmenin bir göstergesi olan mühendislik bilgilerinin yoğun olarak kullanıldığı topçu ile humbaracı ocakları üzerinde sergilediler.

XVIII. yüzyıla kadar birçok cephede mücadele veren Osmanlılar, kadim askerî stratejilerinde yeni değişiklikler yapmadıklarından bu alandaki zafiyetlerinin giderek daha büyük açıklara sebep olmasını engelleyemediler. Nitekim Batı, ekonomik ve siyasî gelişmenin etkisiyle hem teknolojisini hem de askerî stratejisini büyük oranda değiştirip, yeniliyordu. Ayrıca yıllar boyu Osmanlılarla yaptıkları savaşlarda hem onların askerî taktiklerini öğreniyor, hem de bazı cephelerde ele geçirilen silahlarla askerî teknolojilerine artılar kazandırıyorlardı. Batının yanında bilhassa gelecekte Osmanlılar için büyük bir tehlike oluşturup, kuzeyde önemli bir güç olarak sivrilen Rusların, bilhassa I.

¹ Aslında stratejiyle çok yakından bağlantılı olan sınır komşuları ve sefer düzenlenecek devlet hakkında bilgi edinme hususu, bu önemli faaliyetler arasında yer almaktadır. İran'a dair istihbarî faaliyetleri çoğunlukla Bağdat, Diyarbakır ve Erzurum valileri yürütmekteydi. XVIII. yüzyıldaki ilk İran seferi öncesi İran ve Afganistan'da yaşanan olaylar akabindeki gelişmeleri Osmanlı hükümet merkezine dönemin Erzurum valisi Silahtar İbrahim Paşa bildirmekteydi. Bu konularda geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1995, s. 172-174.

² XVIII. yüzyılın ilk yarısı için bkz. Temel Öztürk, *İki Savaş Döneminde Trabzon (1680-1690/1723-1746)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2004.

³ Geniş bilgi için bkz. Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Viyana 1988.

Petro reformları ve ondan sonra gelenlere gösterdiği hedef ölçüsünde savaş meydanlarında talimli tüfekli askerlerinin dizilişi, emre itaatleri, rahat hareketleri yanı sıra askerî teknolojinin önemli bir silahı olan topu etkin bir şekilde kullanmaları Osmanlılar aleyhinde askerî strateji gediğini oldukça büyütmekteydi⁴. Osmanlılar ilerleyen yıllarda bu gediğin farkına varınca, ancak XVIII. yüzyıldan itibaren askerî alanda ciddi yenilikler başlatmışlardır.

1. Askerî Dönüşüm ve Doğu Seferleri

Osmanlılar, XVIII. yüzyıla geldiklerinde bilhassa askerî sahada ciddi yeniliklerin yapılması gerektiğini açıkça görmekteydiler. Özellikle II. Viyana Kuşatması sonrasında Batı karşısında kaybedilen savaşlar bunun birer göstergesiydi. XVIII. yüzyılın önemli bir yenilikçisi İbrahim Müteferrika "Usûlü'l-hikem fi Nizâmi'l-ümem" adlı eserinde, Osmanlı ordusunun mağlubiyetlerinin, Avrupalıların harp tekniklerindeki ilerleme ve onların akla dayalı idarelerinden kaynaklandığını belirtir⁵. Aslında Osmanlılardaki askerî dönüşüm, ateşli silah kullanımından önceki savaş sisteminde ve orduda yapılan değişikliklerle ortaya çıkmıştır. O halde askerî dönüşümün Osmanlı ordusu tarafından ateşli silahların kabulü ile başladığını söylemek yanlış olmaz. Bu yönde ateşli silahlarla başlayan dönüşüm büyük ve ağır topların yanında küçük hareketli topların ve tüfeklerdeki yeni gelişimle kendini gösterdi. Gerçi Osmanlı askerî sistemindeki bu dönüşüm bilhassa Avusturya savaşlarındaki etkileşimin bir sonucu idi. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren ateşli silahlarla donatılmış Avrupa ordularıyla sürekli çatışmaları yanında Bizans ve Akdeniz ile Macaristan'daki güçlü kalelerin varoluşu, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında yeni sistemde yıldız kale inşası Osmanlıların silah ve teknolojilerini yeni savaş biçimlerine uyarladı⁶. Osmanlıların Avrupa askerî teknolojilerini kabul etmeleri yanında seri üretim kabiliyetleri, üstün lojistik faaliyetleri onları 17. yüzyılın sonlarına kadar ileri bir konumda tuttu. Batı ile yapılan savaşlar,

⁴ Rusların bu reformları için bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1999, s. 263-273; İlber Ortaylı, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (12-14 Aralık 1992)*, Ankara 1999, s. 125-133.

⁵ Bkz. Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Sahada Yenileşme Döneminin Başlangıcı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 1995, Sayı 1, s. 209.

⁶ Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006, s. 28.

meydan muharebelerinde etkili olan hafif sahra toplarının da gelişimiyle yakından ilgilidir. II. Murad zamanında bu tür topların savaş alanlarında kullanılmalarına rağmen asıl gelişimleri İstanbul'un fethi sonrasında olmuştur. Buradaki merkezî tophanede uzun yıllar kaliteli ve çeşitli toplar üretilmiştir. Ancak Osmanlılar, özellikle kuşatmalardaki etkili büyük ve ağır top imalinden vazgeçemediler. III. Ahmed döneminde bile "şahi" ismiyle bilinen büyük topları imal etmişlerdir.

Askerî dönüşümde toplar yanında çakmaklı tüfekler de etkindir. Özellikle uzun menzilli toplar yanında bu tür bir görevi gören "misket" ismindeki uzun namlulu piyade tüfekleri bu alanın önemli silahlarındandı. İlerleyen yıllarda Osmanlılar çakmaklı ve fitilli tüfeklerle birlikte hafif ve seri ateş gücüne sahip tüfekleri de imal etmişlerdir⁷. Aslında dönüşüm, ateşli silahların Osmanlılarca kabulü ve gelişimi sonucu taktik alanındaki uygulamalarla ortaya çıkıyordu. Mesela ateşli silah kullanan piyadelerin sayısı hızla artırıldı. Ateşli silah ve piyade askerinin çoğalması toprak tabyalarından ve sabit mevkiilerden gittikçe daha çok yararlanmayı gerekli kıldı. Doğu seferlerinde de kullanılan hendek ve siper kazma bunun bir sonucu idi. Bu taktik sonucu Osmanlılar tüfeğin piyadeler arasında yaygın kullanılması yönündeki uygulamalara doğu seferlerinde de büyük oranda başvurmakta ve tüfekli askerlerin acilen temin edilerek cephelere gönderilmesi merkezden emredilmektedir⁸. Bu emirler muvacehesinde İran savaşlarında birkaç seferde kullanılıp salıverilmek üzere ateşli silah kullanmasını bilen askerler orduya alınmıştır⁹.

Askerî dönüşüm yönü XVIII. yüzyılın ilk yarısı muvacehesinde düşünülürse konuya münhasıran iki hususun irdelenmesi gerekir. Bunlardan ilki askerî alandaki yeniliğin Osmanlı zihniyetindeki yeri ve bu yeniliğe yaklaşım meselesidir. Diğer ise doğu seferlerinin göz önünde bulundurulmasına karşılık; İran'ın askerî yönünün izahı ve İran cephesinde her iki taraf açısından

⁷ Osmanlıların top ve tüfekleri hakkında geniş bilgi için bkz. Agoston, a.g.e., s. 92-134, 232-246.

⁸ BOA, D.BŞM, Dosya No: 2792, Vesika No: 30, 44 (27 Za 1147/ 20 Nisan 1735). TŞS, No: 1898-84, s. 140 (Evasıt-ı Ş 1147/ 10 Ocak 1735). TŞS, No: 1899-85, s. 43 (6 L 1147/ 1 Mart 1735).

⁹ Bu yönde XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki doğu seferlerinde Evlad-ı Fatihan, Tatar ve Mısır askerleri yanında bayrak askerleri de temin edilip cephelere gönderilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Öztürk, a.g.t., s. 73-91.

(Osmanlı-İran) ne gibi değişiklikler meydana geldiğidir. Bu noktada İran yönünün izah edilmesi mevcut kaynakların kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Ancak konu bütünlüğü çerçevesinde Osmanlıların askerî dönüşümü ve yeniliklerin bu doğu seferlerine uygulanma hususu meseleye İran değil, Osmanlılar açısından bakılmasını zarurî kılmaktadır. İran yönlü bir açıklama ise belki bir başka çalışmanın konusu olabilir. Fakat askerî teknoloji ve taktik açısından İranlılara yönelik genel bir açıklama yapılacak olursa; onların daha önceleri (1528) Portekizlilerden edindikleri toplar sayesinde Özbekleri bozguna uğrattıkları, Şah Abbas döneminde (1587-1629) 500 toplu bir kıtayı ordularında bulundurdıkları bilinmektedir¹⁰. Bu topçu sınıfı II. Abbas döneminde (1642-1666) ihmal edildiği gibi XVIII. yüzyılda 24 toplu komuta birliği olmadığından 1722'de Afganlılar karşısındaki bozgunu sonucu önemini yitirdi. Öte yandan Osmanlıların topçu ve ateş gücünün üstünlüğü dolayısıyla İranlılar önceden olduğu gibi XVIII. yüzyılda da genelde onlarla bir meydan savaşına girmekten kaçınıyor, savunma esaslı kıvrak arazi taktiğine başvuruyorlardı¹¹. Bu taktiği bilhassa kale muhasaralarında tabya sistemi ile güçlendiriyorlardı. Bu genel ve kısa bilgilerden sonra Osmanlılar açısından İran seferleri üzerindeki etkilerin dereceleri ortaya konulabilir. Burada da mesele taktik ve teknoloji bahsi altında irdelenebilir.

2. Taktiksel Uygulamaların Doğu Seferlerine Tatbiki

Savaş stratejilerinde önemli bir yer tutan taktik, askerî kaynakların etkin bir şekilde kullanımından ibarettir. Bu anlamda askerî eğitilmesi, savaş meydanında dizilişi, şiddetli saldırı ve muhasara ile silahların aktif olarak kullanım hususları taktik konusu içerisinde değerlendirilebilir. Osmanlılar önceki dönemlerdeki savaş taktiklerini XVIII. yüzyılda da değiştirmediler. Avrupalıların geometrik birlik düzenine karşı Osmanlı ordusu hilal düzeninde meydan savaşlarında yer aldı. Avrupa ordularının taktik değişimleri sonucu uyguladıkları kare veya daire şeklindedir. Bilhassa 1664'te St. Gotthard'da Osmanlı

¹⁰ Jonathan Grant, "Rethinking the Ottoman 'Decline': Military Technology Diffusion in the Ottoman Empire, Fifteenth to Eighteenth Centuries", *Journal of World History*, Hawaii 1999, X; 2, s. 179-201.

¹¹ İran'ın XVI ve XVII. yüzyıllardaki askerî taktik ve teknolojisi için bkz. Halil İnalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle East", *War, Technology and Society in the Middle East*, ed. V. J. Parry ve M. E. Yapp, Londra 1975, s. 207-214.

ordusunun yenilmesinde kare sisteminin önemi büyüktü. Bunu en iyi şekilde ifade eden Raimondo di Montecuccoli'dir. Onun taktik görüşleri XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyılda Avusturya ve Rusya'nın Osmanlılara karşı savaşlarının altında yatan temel unsuru oluşturur. Kare şeklindeki sistemde 2-3 derin çizgiyi meydana getiren askerlerin önlerinde teknik silahlarla donanmış değişik yaya ve atlı gruplar mevcuttur. Toplar karenin köşelerinde yer alır ve ilerleyen yıllarda karelerde genişleme ve sayılarında artış yapılabilirdi¹². Topun ve ateşli silahların hızlı gelişmesi savaşların taktik ve lojistik yönünü de geliştirdi. Avrupa'daki "wagenburg" adlı savaş arabaları sistemine benzeyen taktik bunlardan en önemlisi idi¹³. Osmanlılar Batı ile savaşlarında yakaladıkları bu taktiği zamanla hilal biçimine uygulamıştır. Bilhassa hilalin merkezi; yeniçeriler, diğer kapıkulları, siperler, savaş arabaları ve önde aralıklı yerleştirilen toplar şeklinde tabur sistemini ortaya koymakta ve meydan savaşlarında etkili olarak kullanılmaktaydı. Karşı taarruzu kıracak esas nüve de sarsılmaz gibi duran hilalin merkeziydi. Osmanlılar bu sistemi tamamen meydan savaşlarında uygulamıştır. Ancak savaş sırasında ordu düzeni savaşılan birliklerin saldırı ve hareketine göre de değişebilmektedir. Mesela 1745'teki Revan civarında yapılan meydan muharebesinde İran ordusunun siper girmesiyle Osmanlı askerleri de siper sokulmuş ve siper kazmadaki maharetleri dolayısıyla hızla siperleri ilerleterek İran birliklerini sıkıştırmışlardır. Aslında bu yeni uygulama siper savaşları olarak meydan savaşlarındaki gelişmeyi ortaya koyar. Gerçi siper savaşlarına yönelik uygulamalar bundan önce Avrupa ordularında görülmektedir. Avrupa'da Maurice'nin öncülüğünde gelişen askerî akademi eğitiminde (1619) bu savaşlara yönelik tatbikatlar yaptırılırken onun askerî taktik konusundaki kitapları tüm Avrupa'ya yayılmakta idi¹⁴. Ancak Avrupa'daki bu siper savaşları muhtemelen cephe içerisindeki duvar, taş, ağaç gibi büyük kitlelerin arkasına sığınma şeklinde kendini göstermiştir. Oysa bahsi

¹² V. J. Parry, "Harb", *The Encyclopedia of Islam (New Edition)*, III, Leiden 1971, s. 193.

¹³ Osmanlılar, wagenburg taktiğini 1440'larda Macarlara karşı yaptıkları savaşlarda gördüler. Aslında Orta Asya savaş geleneklerinden bu taktiğe yabancı değillerdi. Daha sonra "tabur cengi veya kamp muharebesi" adı altında savaş arabalarına dayanan bu yeni usulü Safevilere ve Babürlülere tanıttılar. Osmanlılar tabur cengi ile 1564 ve 1568 savaşlarında Habsburg kuvvetlerinin zor durumda kalmalarına sebep oldular (Agoston, a.g.e., s. 40-41). Tabur cengi hakkında ayrıca bkz. İnalcık, a.g.m., s. 204-205.

¹⁴ Bkz. William H. McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000*, Chicago 1982, s. 117-143.

OSMANLI ASKERİ DÖNÜŞÜMÜNÜN DOĞU SEFERLERİNE TATBİKİ

geçen Osmanlı- İran savaşlarındaki siper savaşları toprak kazılarak uygulanmış ve Osmanlılar bu savaşlardaki maharetlerini ortaya koymuştur.

Öte yandan cephelerin oluşması ve saldırı şekilleri de taktikle yakından ilgilidir. Bu yönde taktiksel açıdan Osmanlılar geniş savaş cephelerini bölerek her cepheye yetenekli komutanlar tayin etmekteydi. Onlar XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki doğu seferlerinde de aynı sistemi uygulamışlardır. 1723 yılında İran'a sefer açılması kararlaştırıldığı zaman doğu cephesi Irak, Azerbaycan ve Kafkasya olmak üzere üçe ayrıldı ve üç ayrı komutanın emrinde harekete geçildi. Güney harekâtını gerçekleştiren Irak Cephesi'nin komutanı önce Bağdat valisi Hasan Paşa, onun vefatı sonrasında oğlu Basra valisi Ahmet Paşa idi. Kuzey harekâtının iki önemli cephesinden Azerbaycan Cephesi'nin komutanı yani Tebriz seraskeri Köprülüzade Abdullah Paşa, Kafkas Cephesi'nin komutanı yani Tiflis seraskeri ise önce Erzurum valisi Silahtar İbrahim Paşa, onun azli sonrasında Arifi Ahmet Paşa idi¹⁵. Osmanlılar bu dönemdeki diğer doğu seferlerinde de cepheyi bölmüşlerdir. 1731 yılındaki seferde cephe kuzey (Azerbaycan) ve güney (Irak) olmak üzere yine ikiye bölünmüş, kuzey cephesi komutanlığına Hekimoğlu Ali Paşa, güney cephesi komutanlığına ise İran hususunda tam bir uzman olan Bağdat valisi Ahmet Paşa getirilmiştir¹⁶. 1743 yılında İran'a yapılan son sefer için yapılan görüşmelerde doğu cephesi güney (Irak) ve kuzey (Azerbaycan) olmak üzere ikiye bölündü ve güney cephesi komutanlığına tekrar Bağdat valisi Ahmet Paşa getirilirken, kuzey cephesi komutanlığına Diyarbakır valisi Köse Ali Paşa tayin edildi¹⁷.

Cephelerin bölünmesindeki maksat saldırılara karşı veya bir bölgeyi savunma amaçlı olarak askerî gücü etkin şekilde kullanmaktır. Yani hangi yönlerden saldırıya maruz kalınıyorsa o bölgelerde etkin bir şekilde karşılık

¹⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 172-174, Mustafa Cezar vd. (haz.), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, V, İstanbul 1962, s. 2443-2444. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1955, s. 13.

¹⁶ Cezar vd. (haz.), a.g.e., s. 2478; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 218-219.

¹⁷ Cezar vd. (haz.), a.g.e., s. 2522; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 301. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* adlı eserde bu sefer için İran'a 3 cephe açıldığı, Irak seraskerliğine Bağdat Valisi Ahmed Paşa, Diyarbakır seraskerliğine Musul Muhafızı Hüseyin Paşa ve Kars seraskerliğine eski Sadrazam Hacı Ahmed Paşa'nın tayin edildiği, destek ve mühimmat sevkinin idaresi için de Rumeli Beylerbeyi Pir Mustafa Paşa'nın Sivas'ta görevlendirildiği belirtilir. Danişmend, a.g.e., s. 30-31.

vermek gerekecektir. Öte yandan düşmanın askerî birliklerini bölmek ve çeşitli yönlere sevk etmek de cephelerin bölünmesinde önemli bir etkidir. Bu yönde güçlü birliklere çeşitli bölgelerden saldırmak suretiyle onları bölmek ve zayıflatmak oldukça önemli bir taktiktir. Tek bir hedefe kilitlenmiş karşı birlikler bu şekilde birçok cephede mücadele vermek zorunda kalacak ve bu da cephelerin lojistik desteği açısından oldukça zor olacaktır.

Osmanlı ordusu doğu seferlerinde birkaçı dışında meydan savaşıdan ziyade muhasara ve muhafaza mücadelesi vermiştir. Bu seferlerde bilhassa kalelerin muhasarası önemli idi. Doğu seferlerinde Osmanlı askerî birliklerinin çoğu mücadelelerini kale muhasaraları ve savunmaları şeklinde uyguladığını düşünürsek hilal şeklindeki ordunun dizilişi ve mücadelesi daha farklı idi. Osmanlılar XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki bu savaşlardan önce de muhasaralarda oldukça üstündü. Onlar ateşli silahların, bilhassa topun kullanılışıyla kale muhasaralarında açtıkları bu çığırı İnan Savaşlarında (1723-1746) daha etkili bir biçimde ortaya koydular. Osmanlılar öncelikle muhasara edilecek kale ve şehir hakkında bilgi alır, kalenin muhasaraya açık en zayıf noktası tespit edildiği gibi halk ve yöneticiler hakkında da bilgi edinilirdi. Bu faaliyet ilk dönemlerde muhasara edilecek kalenin civarı ve ulaşım yolu üzerindeki hâkim noktalara inşa edilen havale kaleleri ile gerçekleştirilirdi¹⁸. Kale muhasarasında Osmanlı askerî birlikleri kalelerden çıkışın sağlanamayacağı bir şekilde kaleyi kuşatır ve kuşatma sürecinde hiçbir kaynağı kalmayan kale birliklerine ani bir hücumla kesin sonuç alırlardı. Tabii bu süre içerisinde ağır topların sabit hedeflere yerleştirilip, buradan ateş açılması kaleyi tahrip etmekteydi. İlk İnan seferinde Hemedan ve Tebriz, Osmanlı ordusunun şiddetli muhasarası sonucu ele geçirilmiştir. Tebriz'in ele geçirilmesi öte yandan bir farklı hususu yani burada tutunabilme konusunu ortaya çıkarmaktadır. Tebriz arazi ve halkın dinî yapısı itibarıyla farklılık arz ettiğinden bu bölgede uzun süre tutunulamadı. Bu konuda Sünnî ve Şii halkın yapısı ve dağılımı etkili olmaktadır. Ayrıca sefer sırasında Sünnî halkın Osmanlılara ılımlı yaklaşımı ve bu hususiyetin komutanlarca etkili kullanılması da çeşitli bölgelerin itaatini sağlamıştır. Mesela 1723 İnan Seferi'nin Irak Cephesi'nde Erdebil bölgesinin halkının çoğu Sünnî olduklarından bunlarla

¹⁸ Osmanlılarda muhasara hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Canatar, "Muhasara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXI, İstanbul 2006, s. 11-13.

OSMANLI ASKERİ DÖNÜŞÜMÜNÜN DOĞU SEFERLERİNE TATBİKİ

anlaşılarak bölgenin itaati sağlanmıştır¹⁹. Kale muhasaralarının süresi kaleyi savunan ile kuşatan birliklerin gücüne göre değişebilirdi. Diğer yandan kalenin surlarının dayanıklılığı ve iyi tahkim oluşu bu süreyi uzatabildiği gibi başarısızlıkla da sonuçlandırabilirdi. 1731'de Tebriz yolu üzerinde bulunan Rumiye Kalesi ancak 65 gün muhasaradan sonra alınabildi²⁰. Yine Kafkas cephesinden Revan üzerine hareket edilmesi sonucu 3 ay muhasara ve şiddetli çatışmalar neticesinde burası ele geçirilebildi²¹.

Kale savunmasında ise en isabetli yol saldıran birlikleri oyalayıp destek almaktır. Bu yönde kale savunmalarını iki şekilde düşünebiliriz. Bunlardan biri kalenin içten müdafaası, diğeri dıştan savunması şeklinde olurdu. Kalenin içten müdafaasında az önce belirtilen yani oyalama taktiği sonucu desteğin gelmesi önemlidir. Bu tür bir taktikte, eldeki mevcut imkânlarla kuşatmalara karşı konulmakta ve yardım gelene kadar oyalama yapılmaktadır. Diplomasi bilgisi böyle bir ortamda hem kaleyi, hem de içindekileri kurtarmaktadır. Nadir Han 1734'te Bağdat üzerine yürüdüğü zaman Vali Ahmet Paşa şehirde zahire ve savaş malzemesinin hayli noksan olduğunu bildiğinden Nadir Han'ı oyalamak ve vakit kazanmak için hanın tekliflerini İstanbul'a bildirip, cevap bekleyeceğini ileri sürdü. Böyle bir cevabın gelişi ise 2-2.5 aylık bir işti. Neticede Nadir Han bu hususu kabul edip, İran'a geri döndü²². Dirayetli ve bilgili bir vali olması yanında yetenekli bir asker olan Ahmet Paşa bu diplomatik atağıyla zaman kazanmış, Nadir Han'ın istekleri merkezden reddedildiği gibi, Bağdat Kalesi'nin noksanlarının giderilmesi ve tahkim edilmesi için de gerekli tedbirler alınmıştı. Ancak her zaman kale savunmalarında bu diplomasi kullanılmamış veya faydalı olmamıştır. Kerkük Kalesi bunun açık bir örneğidir. Zahire ve cephe eksikliği bulunan Kerkük Kalesi hiçbir yerden yardım alamayınca 1743'te vire²³ ile teslim edilmek zorunda kalındı²⁴. Kalelerin savunulmasında civar bölgelerden gelecek olan

¹⁹ Cezar vd. (haz.), a.g.e., s. 2444.

²⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 221.

²¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 178.

²² Cezar vd. (haz.), a.g.e., s. 2481; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 226-227.

²³ Kalenin teslimine karşılık içindeki halkın sağ salim kaleden çıkıp gitmesine izin verilmesi.

²⁴ Cezar vd. (haz.), a.g.e., s. 2524. Nadir Han, Kerkük kuşatmasında birkaç yüz top ve humbara kullanarak şiddetli bombardımanı sonucu vire ile kaleyi teslim almıştır: Uzunçarşılı, a.g.e., s. 303-304.

yardımlar önemlidir. Zaten doğu seferlerinde ani baskınlarda veya böyle bir tehlikenin hissedildiği anda merkez ordusundan ziyade civar vilayetlerin askerleri hayati derecede önem taşımaktadır. Bu durumda padişah bilhassa Kars, Van, Erzurum, Diyarbakır ve Trabzon askerlerinin hazır bulunması ve sınır kalelerinin tahkim edilmesi için ilgili valilere önceden emirler gönderirdi. Gerektiğinde Kırım Hanı'na bile emirler gönderilirdi. Mesela 1734'te Kafkasya'da Osmanlı nüfuzunun takviyesi için Kırım Hanı'na askeriyle bölgeye gitmesi emredildi²⁵.

Kalenin dıştan müdafaasında ise derin siperlerin açılması ve ateşli silahların buralara yerleştirilmesi gereklidir. Ateşli silahlar bu tür bir savunmayı sonuç açısından daha başarılı kılmaktadır. Nadir Han'ın 1744'teki Kars muhasarasında böyle bir savunma Osmanlı ordusunun başarısıyla sonuçlanmıştır. Kale komutanı, Nadir Şah'ın önceki taktiklerinde olduğu gibi kaleyi susuz bırakacağını bildiğinden İran ordusu gelmeden şehir çevresinde ordu kurarak Kars Çayı'ndan Kars Gölü'ne su akıtıp, gölü büyütmüş, kalenin etrafına geniş ve derin bir hendek kazdırmış, siperler yaptırıp, toprakla tahkim ettirmiş ve bu suretle çember şeklinde bir dış müdafa tertibi meydana getirmiştir. Bu güçlü savunmaya karşı koyamayan Nadir Şah 72 gün muhasaradan sonra geri çekilmek zorunda kalmıştır²⁶.

Bir başka taktiksel uygulama açısından fethedilen bir bölgenin muhafaza edilmesi Osmanlıların uzun süreden beri uygulaya geldikleri bir yöntemdi. Gerçi bu yöntemi her hangi bir bölgeyi ele geçiren tüm devletler uyguluyordu. Fakat fethedilen bölgelerin askerî önemine göre o bölgenin muhafaza şekli ve şartı farklılık arz etmekteydi. Stratejik öneme sahip olan bölgeler sürekli tahkim edilir ve güçlü bir garnizonla muhafaza edilirdi. Mesela Revan'ın fethi sonrasında buranın muhafızlığına Anadolu valisi Vezir Osman Paşa getirildi. Ayrıca Aras ve Zengi nehirleri de temizlenerek Revan Kalesi'ne kadar zahire getirilmesi mümkün oldu²⁷. Böylece Revan askerî garnizon yanında bunların mühimmatı açısından da takviye edilmiş oldu.

²⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 226.

²⁶ Danişmend, a.g.e., s. 31.

²⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 178-179.

OSMANLI ASKERİ DÖNÜŞÜMÜNÜN DOĞU SEFERLERİNE TATBİKİ

Öte yandan kale savunmalarında kuşatma her ne kadar güçlü olursa olsun kale müdafileri sonuna kadar muhafazada bulunmaktaydılar. Osmanlı tarihinde birçok örneği olan bu tür kale savunması 1743'te Musul'un Nadir Han tarafından muhasarası sırasında gerçekleşti. Nadir Han kaleyi tamamen sarıp, siperler kazdırarak 12 yerden kurduğu 300 topluk tabyalardan ağır bir bombardıman altına aldığı gibi kaleye gelen suyu da kesmişti²⁸. Fakat müdafiler azimle dayanıyorlardı. Kale bir hafta geceli-gündüzlü dövüldü. Hücum kararı veren Nadir Han merdivenlerle kaleye dayandıklarında yanlış bir taktik uygulamasıyla ateşe verilen lağımların alevleri İran askerlerinin diri diri yanmasına sebep oldu ve düşmek üzere olan kale, Komutan Hüseyin Paşa'nın teşviki ve müdafilerin direnmesi üzerine kurtarıldı²⁹.

Osmanlı askerleri İran seferlerinde dört önemli meydan savaşı yapmışlardır. Bunlardan ikisi zaferle ikisi de yenilgiyle sonuçlanmıştır. İlk önemli meydan savaşı 1731 yılında Kurican Mevkiinde yapıldı. Şah Tahmasb 40 bin kişilik bir ordu, 28 balyemez, 5 şahi ve 200 zemberek topuyla katıldığı meydan savaşından yenik ayrıldı. Bu savaşta ordusundaki 20 bin piyadenin tümü ve 15 bin kadar da süvari ölü ve yaralı olarak savaş dışı kaldı. Ayrıca pek çok top ve savaş malzemesi Osmanlıların eline geçti³⁰. Bir diğer meydan savaşı 1733'te Duçum Mevkiinde gerçekleşti. Nadir Han bu savaşta askerini 10 tabur üzere tertip etmiştir. Duçum'da 9 saat süren kanlı savaş sonucunda önemli bir zafer kazanan Osmanlılar İran ordusunun bütün savaş malzemesi ve ağırlıklarını ele geçirdikleri gibi İran ordusuna 40 bine yakın kayıp verdirmişlerdi³¹. Bu meydan savaşlarında Osmanlılar asker ve silah yönünden İranlılardan üstündüler. 1735'te Arpaçayı meydan muharebesi ile Revan civarındaki 1745'te yapılan son meydan savaşını Osmanlıların kaybetmesi bu hususu gölgeler nitelikte düşünülebilir. Fakat bu savaşlarda taktik hatası ve askerinin itaatsizliği

²⁸ Cezar vd. (haz.), a.g.e., s. 2525. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 304; İsmail Hami Danişmend, eserinde top sayısının 390, batarya sayısının da 14 olduğunu belirtir ve Nadir Şah'ın 12 hücumundan bahseder: Danişmend, a.g.e., s. 30.

²⁹ Cezar vd. (haz.), a.g.e., s. 2525. İ. H. Danişmend, eserinde Nadir Şah'ın Musul muhasarasını kaldırmasında, Osmanlılara önceden iltica etmiş olan Şehzade Safi Mirza'nın İran şahlığına tayin edilmesi ve Tebriz'e götürülüp cülus ettirilmesinin de etkili olduğunu belirtir: Danişmend, a.g.e., s. 30.

³⁰ Mustafa Sami, Hüseyin Şakir, Mehmed Subhi, *Tarih-i Sami ve Şakir ve Subhi*, İstanbul 1784, s. 28-29.

³¹ Sami, Şakir, Subhi, a.g.e., s. 55-56.

savaşların kaybediliş nedenini açıkça ortaya koymaktadır. 1735'teki Arpaçayı muharebesinde Serasker Abdullah Paşa'nın birçok taktiksel hatası görülmüştür. Savaşılan birlikler yakın olduğundan muharebe tertibatı alınmamış, bu durum ihmal edildiği gibi ne karakol, ne de araştırma ve haber alınma usullerine uyulmamıştır. Neticede İran ordusuna karşı Osmanlı askeri bu savaştan yenik ayrılmıştır³². Öte yandan 1745'teki bir başka muharebede Osmanlı ordusu Revan civarındaki savaş meydanına geldiği zaman eski geleneğine bağlı kalarak gelir gelmez amansız bir taarruz harekâtı başlattı³³. Nadir Şah kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. İranlıların siperde olmasına karşın Serasker Yeğen Mehmet Paşa askerlerini sipere soktu. Osmanlı askerleri bu tür savaşta daha usta ve tecrübeli idiler. Toprak sürerek siperleri devamlı ilerletip, İranlıları sıkıştırıyorlardı. Yapılacak hücum, savaşı zaferle sonuçlandırabilirdi. Fakat önemli bir taktik ve moral gerekçesi olan seraskerin ordunun başında bulunmaması savaşın kaybedilmesine neden oldu. Çadırdaki yatağında hasta yatan seraskerin, askerin itaati ve idaresini sağlayamayıp, bilhassa ücretli leventlerin hücum aleyhinde tavır almaları, siperde sıkıştırılmış İranlı askerlerin fırsat bulmalarına imkân vermiştir. Ayrıca seraskerin vefatı sonucu ordu dağılmış ve karşı İran taarruzu ile Osmanlılar bu meydan muharebesini kaybetmişlerdir³⁴. Bu dört önemli meydan muharebesi dışında iki muharebeden birini Osmanlılar, diğerini de İranlılar kazanmıştı. 1726'da Hemedan'a 20 saat olan Andican Sahrası'nda Osmanlıların yenilgisiyle ağır toplar Eşref Han'ın eline geçmişti³⁵. 1731'de Kirmanşah yakınındaki ilk muharebede İran ordusu yenilerek tüm top ve mühimmatı ele geçirildi³⁶.

İran seferlerinde Osmanlıların kaybettiği savaşlar bu tür taktik sorunlarından ve kale muhasaralarından kaynaklanmaktaydı. Bunlara İran

³² Uzunçarşılı, a.g.e., s. 229-230.

³³ Bu husus Parry'nin ifadesiyle çelişmektedir. O yaptığı çalışmada; her kim Osmanlılara önce saldırırsa savaşı kaybedeceklerini ileri sürer ve savaşın başında karşı tarafın saldırıya başlaması için Osmanlıların beklediklerini ekler (V. J. Parry, "La Maniere de Combattre", *War, Technology and Society in the Middle East*, ed. V. J. Parry M. E. Yapp, Londra, 1975, s. 219). Aslında Osmanlıların, savaşta hemen saldırıya geçmeleri veya karşı tarafın saldırılarını beklemeleri muhtemelen kendi ordularını yanında karşı birliklerin gücüne ve arazi şartlarına göre değişik taktiksel uygulamalardan kaynaklanmaktaydı.

³⁴ Cezar vd. (haz.), a.g.e., s. 2529; Danişmend, a.g.e., s. 31-32; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 305-306.

³⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 184.

³⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 219.

OSMANLI ASKERİ DÖNÜŞÜMÜNÜN DOĞU SEFERLERİNE TATBİKİ

komutanlarının arazi ve iklim şartlarını göze alma, bölgeyi tanıma gibi fırsatçılığı da eklenebilir. Bu yöndeki bir Osmanlı yenilgisi 1733'teki Kerkük savaşında meydana geldi. Osmanlılar tarih sahnesine çıktıklarından beri savaşlarını büyük çoğunlukla kış mevsimi dışında yapmaktaydılar. Bu durum askerinin hareketini ve lojistik destek sağlamasını kolay kılmaktaydı. Duçum ve Musul savaşlarından başarılı çıkan Osmanlı ordusunun bir kısmı 1733'te kış mevsiminin yaklaşması dolayısıyla terhis olunmuştu. Bunu fırsat bilen Nadir Han aniden saldırıya geçerek Osmanlıları bozguna uğrattı³⁷.

3. Teknolojik Gelişmelerin Doğu Seferlerine Tatbiki

Savaşın her türlü bağlantısı bilimsel ilerlemeyle uyumluluk içerisinde olan teknolojik keşifler tarafından etkilenmektedir. Savaşın kazanılmasında etkili olan teknolojik gelişmede tahrip gücü yüksek olan topların ayrı bir yeri vardır. Toplar, hem meydan muharebelerinde hem de kuşatmalarda en etkili silah olarak görülmektedir. Kuşatmalarda ağır ve büyük toplar stratejik sağlam bir mevziye yerleştirilir ve buradan kale duvarları dövülürdü. Osmanlılar Avrupa'daki metotların bir yansıması olarak kolonbornelerle kalenin orta boş duvarına çaprazlama ve düşey hatlar boyunca tesirli atışlar yanında önce seri sonra tek tek gülle atışları uygulayarak kalede gedikler açmaktaydılar³⁸. Bu tür batarya ateşi İran savaşlarında büyük çaplı ve hedef üzerinde etkili olacak gülleleri fırlatan ağır toplarla yapılmaktaydı. Hemedan 7 balyemez, 28 şahi, iki humbara havanı ve 28 zemberek topu ile kuşatılarak alınmıştı³⁹. Aslında XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki İran savaşları döneminde topta önemli bir teknolojik gelişme yoktu. Osmanlılar bu dönemde hala eski ağır topları cepheye sürüyorlardı. Ayrıca havan ve humbara da önceki dönemlerde olduğu gibi yoğun ve etkili biçimde kullanılmaktaydı. Aşağıda verilen örnekler bu bilgileri teyit etmektedir. Ancak humbaracı ocağındaki teşkilatlanma yanında ateşli silahlar ölçüsünde, muhtelif silah ve karışık bataryaların İran savaşlarına tatbiki teknolojik ve taktiksel gelişmeleri ortaya koyar. Bu yönde balyemez, şahi ve kolonborne gibi top çeşitlerinden oluşan bataryalar kuşatma savaşlarının

³⁷ Cezar vd. (haz.), a.g.e., s. 2480.

³⁸ V. J. Parry, "İslam'da Harp Sanatı", *Tarih Dergisi*, çev. Erdoğan Merçil, Salih Özbaran, İstanbul 1975, Sayı 28-29, s. 211-218; Agoston, a.g.e., s. 92-126.

³⁹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 220.

vazgeçilmez silahlarıydı. 1724'teki Revan kuşatmasına İstanbul'dan 15 şahi ve 10 balyemez topu gönderilmiştir⁴⁰. Ancak muhkem Revan Kalesi için bu toplar yeterli olmadığından Tophane-i Amire'den 32 balyemez topu daha gönderilmiştir. Bu toplar büyük ve ağır olduklarından taşıma ve hareket kabiliyetleri de zordu. Ancak Osmanlılar için kuşatma savaşlarının vazgeçilmez unsurlarındandı. 1731'deki kuşatma için 50 şahi, 10 balyemez topu cepheye gönderildi⁴¹. Kuşatmaya ilişkin zikredilen bu toplar içerisinde kolonborneler de yer almaktadır. Bu yönde 8 karış çapında tunç kolonborneler Trabzon cephanesinde bulunmaktaydı. Ancak 1741'lerde mevcudun sayısı cephelere sevkinden dolayı bire düşmüştür. Osmanlılar İran seferleri için en geniş top sevkiyatında yine şahileri cepheye taşımışlardı. Kars'ın da tahkim edildiği bu seferde hem kuşatma hem de Kars'ın savunması için 115 kıta şahi top ve havan cepheye nakledilmiştir⁴².

Kuşatma savaşlarında topun yanında belki de ondan daha önemli olan barutun kullanılmasıyla işleyen aletlerdi. Bunlar arasında büyük taş ve metal gülle atan havan, demir veya cam parçaları gibi parçalanmış patlayıcı maddelerle doldurulmuş ve havandan esinlenerek yapılmış humbara; tunç, cam veya toprak işinden hazırlanmış kalay kutusu ve patlayıcı madde ihtiva eden el humbarası önemlidir. Osmanlılar bu seferlerde hemen hemen top kadar havan kullanımına da önem vermişlerdir. İran savaşının ilk yıllarında 45 büyük top yanında 10 tane de havan cepheye gönderilmiştir. 1731'deki sefere 85 kıyye çapında iki büyük havan, 45 kıyye çapında iki orta havan ve 18 kıyye çapında küçük bir havan gönderildi. Osmanlılar daha önceki mücadelelerinde olduğu gibi bu seferlerde de parça tesiri yüksek olan havanları kullanmaktaydı. Meydan savaşları yanında kuşatmalarda kullanılan bu silah kaleye dehliz açmaktan çok, kaleyi savunan askerler üzerinde büyük tahrip gücüne sahipti. Bu nedenle sadece kuşatılan kale için değil, savunulan kale için de havanların rolü ve önemi tartışılmazdı. Böylece XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki son İran seferinde 115 kıtalık top bataryası içinde havanlar da yer almıştır.

⁴⁰ TŞS, No: 1883-69, s. 76 (Evail-i Ca 1136/ 27 Ocak-5 Şubat 1724).

⁴¹ TŞS, No: 1894-80, s. 5-9 (3 M 1144/ 8 Temmuz 1731).

⁴² Öztürk, a.g.t., s. 127-128.

OSMANLI ASKERİ DÖNÜŞÜMÜNÜN DOĞU SEFERLERİNE TATBİKİ

XVIII. yüzyıldan önce etkili bir şekilde kullanılmayan humbara silahı, bu yüzyılda köklü bir değişiklikle savaş meydanlarında önemli bir konuma getirilmiştir. Batılılar tarafından da, bu silahın oldukça önemli olduğu ve 18. yüzyıldan önce Osmanlıların onu etkili kullanmadıkları belirtilmiş⁴³, buna bağlı olarak da zamanla humbaracılar ve humbara kullanımı önemini kaybetmiştir⁴⁴. Osmanlıların, XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki askeri dönüşümlerini daha çok ve hemen hemen tamamıyla mühendislik bilgilerinin yoğun olarak kullanıldığı teknolojik alanda gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Bu hususta daha önce söyleneni de göz önünde bulundurursak devlet, yeniçeri ocağından ziyade topçu ocağında ve bilhassa bu dönem içerisinde humbaracı ocağında düzenlemeler yapmıştır. Humbaracı ocağında yapılan yeniliklerin başında Humbaracı Ahmet Paşa bulunmaktaydı ve ocakta teknoloji açısından önemli uygulamaları gerçekleştirmiştir. 1475 İşkodra Muhasarası'nda faaliyet gösteren ocak⁴⁵ XVII. yüzyıla kadar tüm topçu ocakları gibi ihtiyaca cevap verecek bir durumdaydı. Ancak bu yüzyıldan itibaren ihmale uğramış, yavaş yavaş önemini kaybetmiştir. Ocak köklü bir yapılanmayı 18. yüzyılın ilk yarısında Humbaracı Ahmet Paşa ile gerçekleştirdi. Ocakta teşkilat yanında Avrupalı tarzda ıslahatlara başlandı⁴⁶. Ahmet Paşa bu yönde zamanın en ileri tekniğine uygun 100 humbara havanı, 50 bin humbara döktürmesi yanında 32 kıyye çapında 8250 ve 18 kıyye çapında 5200 humbara tanesi döktürmüştü⁴⁷. Bilhassa İran savaşlarında humbara silahı önceki mücadelelerdeki yerine oranla daha yoğun olarak kullanılmıştır. Humbaracılar çoğunlukla kale olmak üzere meydan savaşlarında da açıkça görülemeyen hedeflere havan vasıtasıyla humbaralar atmaktaydılar. Havan ile atılanları yanında humbaraların el ile atılanları da kale savunmalarında etkili olmaktadır. Bu yönde tahkim amacıyla stratejik yerlerdeki kalelere sürekli humbara sevkiyatı yapılırdı. Buna binaen İran

⁴³ Marsigli; 1693'te Belgrat'ın, muhasarasında atılan humbaranın cephaneliği havaya uçurması sonucu fethedildiğini ifade etmektedir. Bkz. Graf Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitadı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, çev. M. Kaymakam Nazmi, Ankara 1934, s. 165.

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, 1, 2. Baskı, Ankara 1984, s. 127.

⁴⁵ Ahmet Halaçoğlu, "Humbara", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 349.

⁴⁶ Humbaracılar hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 321-325; Kaçar, a.g.m., s. 210-219.

⁴⁷ Halaçoğlu, a.g.m., s. 350.

seferlerinde ihtiyaç duyulduğu an sevk edilmesi için çeşitli tarihlerde önemli kalelere humbaralar gönderilmiştir. 1740 yılında 500 humbara tanesi Kars Kalesi'ne nakledildi⁴⁸. Bundan önce yine 1723'te Revan'a sevkiyat amacıyla 85 kıyye çapında bir humbara havanı ve 300 humbara tanesi gönderilmişti⁴⁹. Ayrıca el humbarasına yönelik 1740'ta Trabzon'da 20.000 el humbarası madeni bulunmaktaydı. 1724 yılında sefer için Trabzon'a 5000 humbara gönderildi. Yine 1740'ta Trabzon Kalesi'nde 85 kıyye çapında 74, 45 kıyye çapında 3890 ve 32 kıyye çapında 3030 humbara bulunmaktaydı. 1736 tarihinde Erzurum Kalesi'ne ise 2556 el humbarası gönderildi⁵⁰.

Öte yandan tüm bu kuşatma silahları içinde belki de hiçbiri lağımdan daha etkili değildi. Bir kalenin altında kazılmış gizli lağımlar; ekseri her biri epeyce barut içeren bu bölmeli birçok dehlizden müteşekkildi. Osmanlılar, kalelere bu dehlizlerin açılması için önceki kale kuşatmalarında olduğu gibi 18. yüzyılın ilk yarısındaki doğu seferlerinde de lağımdan büyük oranda istifade ettiler. Bilhassa güçlü bir kale olan Viyana'nın 1683'teki muhasarasında, yoklama hendekleri sistemiyle yer altından açılan lağımlar Batıda büyük bir hayranlık yarattı⁵¹. Sultana bağlı askerî teşkilât içerisinde ayrı bir sınıfı oluşturan lağımcılar kuşatma sırasında barut kullanımına öncelik vermekteydiler. Osmanlılar yüksek kaliteli barutu sadece lağımcılar için değil, tüm askerî sınıf için temin etmekte ve cepheye göndermekteydi. Ancak barut, lağımcılar için öncelikli bir mühimmattı. Lağımcıları meydan savaşlarında geri planda kullanan Osmanlılar bu kez, kuşatmalarda da etkin olan bir sınıfı; top ve topçuları ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca ifade edilenler ölçüsünde İran kuşatmalarında kalelerinin toprak tabyalarla korunması, yıldız kale sisteminin mevcut olmaması gibi hususlar Osmanlıların işini kolaylaştırmaktadır. Çünkü toprak tabyalarla korunan kalelere kolaylıkla dehliz açılabilen ve lağım buralarda etkili bir şekilde kullanılabilmekteydi.

⁴⁸ BOA, *Cevdet-Askeriye*, No: 22149 (4 S 1153/ 1 Mayıs 1740). TSS, No: 1906-92, s. 90 (9 C 1153/ 1 Eylül 1740).

⁴⁹ BOA, *MAD*, No: 9910, s. 245 (29 Ca 1135/ 7 Mart 1723).

⁵⁰ Bkz. Öztürk, a.g.t., s. 352, 362, 365, 371.

⁵¹ Lağımcıların Viyana'daki fonksiyonu için bkz. Meryem Kaçan Erdoğan, *II. Viyana Muharasası*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 29-36.

OSMANLI ASKERİ DÖNÜŞÜMÜNÜN DOĞU SEFERLERİNE TATBİKİ

Buraya kadar yapılan açıklamalar; ağır ve büyük topların nakli dolayısıyla doğu seferlerinin kuşatma ağırlıklı bir mücadele olduğu fikrini öne çıkarabilir. Ancak Osmanlıların topu kabullerinden sonra bu silahı savaşlarda daha etkili nasıl kullanabileceklerine dair gayret ve çalışma içerisinde oldukları bilinmektedir. Özellikle ilerleyen tarihlerde cepheye yakın bölgelerde hatta cephe içerisinde çeşitli ebatlarda top dökülebilmekteydi. Bu yönde XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki doğu seferlerinde meydan savaşları için cephelere yakın uygun bölgelerde top dökümleri yapılmıştır. 1724 yılındaki Revan muhasarasında leventler zor durumda kaldıkları zaman onlara 500 kantar barut ve 150.000 kıyye ağırlığında humbara ile yuvarlak taneleri yanında top dökülmesi için de 200 kantar ham demir ve 100 kantar kalay gönderilmişti⁵². Cephelerde dökülen toplar sevk edilenlerin aksine hafif sahra toplarıdır. Bu top dökümlerinde amel-mande (işe yaramaz) kırık toplar da kullanılmaktadır. 1727 yılında Tebriz'de top dökümü için 500 kantar kalay, 40 kantar eski alet ile top kolonları, kürekler vs. mühimmat İstanbul'dan Trabzon'a gönderildi⁵³. Hafif sahra topları Osmanlıların meydan savaşlarında öncelikle tercih ettikleri ateşli silahlardı. Avrupa'da ileri bir tekniğe ulaşan bu sistem, ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında sürat topçuları ile istenilen seviyeye getirildi. İran savaşlarında Kurican meydan muharebesi gibi savaşlarda kullanılan bu hafif toplar, İran kuvvetlerinin taktiğine göre hareketlilik kazanmaktaydı. Doğuya yapılan bu seferler sırasında top dökümü amacıyla çoğunlukla Trabzon Limanı yanında İskenderun ve Payas limanları aracılığıyla gerekli bölgelere demir, kalay vs. mühimmat sevk edilmiştir⁵⁴. Zaten Osmanlılar doğuya yaptıkları seferlerde sevkîyat için kuzey ve güney olmak üzere iki bölgeyi etkin olarak kullanmaktadırlar. Yani coğrafi bölgeler açısından sefere yakın olan yerler birer üs merkezleri konumundadır. Kuzeyden yapılacak sefer nakliyatı Trabzon Limanı'ndan gerçekleştirilirken, güney bölgesi için de İskenderun ve Payas limanları aktif olarak kullanılmaktaydı. Mesela 1727'deki seferde 5 parça donanmaya ait kalyona top ve cephe, topçu ve cebeciler kontrolünde Payas

⁵² BOA, *İbnülemin-Askeriye*, No: 8208 (16 M 1137/ 5 Ekim 1724). BOA, *MAD*, No: 10317, s. 33 (26 M 1137/ 15 Ekim 1724). *TŞS*, No: 1886-72, s. 20 (22 S 1137/ 10 Kasım 1724).

⁵³ *TŞS*, No: 1889-75, s. 151 (15 Ş 1139/ 7 Nisan 1727).

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Öztürk, a.g.t., s. 116-142.

yamındaki İskenderun'a gönderildi ve buradan Bilecik (Birecik) ve Urfa üzerinden cepheye ulaştırıldı⁵⁵.

Diğer yandan Tophane-i Amire'deki veriler İran savaşları dolayısıyla top ve havan üretiminde bir artışın olduğunu göstermektedir. 1731-1735 arasındaki mücadelelerde burada 704 top ve havan dökülmüştür. Bunlardan 386'sı savaşın şiddetlendiği 1732-1733 yılında dökülmüştür. XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki son İran seferinde ise 1743-1746 arası tophanede 370 top ve havan dökülmüştür⁵⁶. Bu son İran seferindeki dökümün 44'ü havan geri kalanı sefer için hazırlanmış şahî ve çeşitli türdeki toplardır⁵⁷. 1731-1732 arası dökülen mühimmatın tamamı top iken, bir yıl sonraki dökümden 100'ü küçük, 10'u büyük olmak üzere 110'u havan geri kalanları sefere yönelik toplar olmakla beraber ağırlıkları 172.510,55 kg'dır⁵⁸. 1734-1735 yılındaki dökümün 10'u sahra, biri normal olmak üzere 11'i havan, geri kalanı top olup ağırlıkları 197.659 kg'dır⁵⁹. Bu husus topların oldukça ağır olduğunu ortaya koymakta, önceki ifademiz doğrultusunda hafif sahra toplarının cephelere yakın top dökümhanelerinde gerçekleştiğini teyit etmektedir. Zaten teknik ve büyüklük açısından ileri seviyede olan topların dökümü her türlü imkâna sahip olan Tophane-i Amire'de yapılmış olmalıydı. Öte yandan sahra havanlarının da dökülüp cepheye sevk edilmesi; havanların kullanım stratejileri gereği kaleler dışında meydan savaşlarında da kullanıldığını ve hedefin görünemeyeceği tepe arkasındaki askerî birliklerin imhasında kullanıldığını teyit etmektedir.

⁵⁵ Fazıl Işıközlü, "Başbakanlık Arşivindeki Yeni Bulunmuş Olan ve Sadreddin-zade Telhisi Mustafa Efendi Tarafından Tutulduğu Anlaşılan H. 1123 (1711) – 1184 (1770) Yıllarına Ait Bir Ceride (Jurnal) ve Eklentisi", *VII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler (Ankara 25-29 Eylül 1970)*, II, Ankara 1973, s. 524. İran seferlerine kuzeyden yapılan sevkiyat için bkz. Öztürk, a.g.t., s. 73-186.

⁵⁶ Barış zamanları bu sayı azalarak 20 ve 50'lere düşmüştür. Yüzyılın ikinci yarısındaki İran seferinde top ve havan üretiminde bir artış görülerek 1776-1777 arasında 246'ya yükselmiştir. Bkz. Agoston, a.g.e., s. 238.

⁵⁷ Agoston, a.g.e., s. 292-293.

⁵⁸ Agoston, a.g.e., s. 288, 290.

⁵⁹ Agoston, a.g.e., s. 291.

Sonuç

Görüldüğü üzere Osmanlı askerî dönüşümü XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki İran Savaşlarında strateji merkezli olup, taktik ve teknolojik ağırlıklı uygulamalarla kendini gösterdi. Özellikle ileri düzeyde mühendislik bilgisi yanında matematiksel hesaplamaları da gerektiren teknolojik gelişmeler taktiksel değişimleri de ortaya çıkarmıştır. Ateşli silahları kullanabilen tüfekli piyadelerin, tahrip gücü büyük olan topların ve bilhassa görülemeyen hedeflerin vurulmasında kullanılan havan ve humbaraların savaş meydanlarında yer alışı bunun açık bir göstergesidir. Bu silahlar orduların saldırı ve savunmalarında taktiksel değişiklikleri meydana getirirken, mevcudiyetlerinin yanı sıra zamanla kullanım becerilerine de sahip olan Osmanlıları, İran orduları karşısında etkili bir konuma yükseltmiştir. Osmanlılar hem bu tür silahları hem de bunların kullanımında maharetli olan askerî kaynakların insan gücünü cephelere büyük bir lojistik faaliyet içerisinde ulaştırmışlardır. Ayrıca İran sınırında ve bu bölgede fethedilen stratejik mevkiilerde güvenlik amacıyla çoğunluğunu ateşli silahların oluşturduğu yoğun bir tahkimat faaliyeti de görülmektedir.

Abstract

THE APPLICATION OF THE OTTOMAN MILITARY TRANSFORMATION AT THE EASTERN CAMPAIGNS IN THE FIRST HALF OF 18th CENTURY

The aim of the study is to examine the Ottoman military transformation in the first half of the 18th century and to tell how this transformation was implemented in the Ottoman-Iranian wars. In this work we also examined the technological and tactical transformation and its effects on Iran. In the transformation process we have mentioned military developments and the transportation of arms to the frontiers.

Keywords: Ottoman-Iranian Wars, Ottoman Military Transformation, Military Technology, Military Tactic, Military Transportation.

